

УДК 94:[177.72:394](477.75)»18/19»

ГРОМАДСЬКА БЛАГОДІЙНІСТЬ ЯК РЕГУЛЯТИВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Савочка А. М.

*Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Сімферополь, Україна
E-mail: leopoldstotch@ukr.net*

Проаналізовано роль громадської благодійності у регуляції суспільних відносин у Таврійській губернії протягом XIX – початку XX ст. Встановлено, що філантропія в досліджуваному регіоні сприяла покращенню соціального захисту, попереджала розвиток професійного жебрацтва, підвищувала рівень освіти та соціальної мобільності місцевого населення, а також знижувала рівень суспільної напруги. Доведено, що доброчинна діяльність була одним із визначних чинників гармонізації міжетнічних і міжстанових взаємостосунків у Криму та Північній Таврії за дорадянських часів.

Ключові слова: благодійність, Таврійська губернія, соціальна мобільність.

ВСТУП

В умовах розвитку України як демократичної держави з ринковою економікою виняткового значення набуває дослідження такого важливого соціокультурного феномену як благодійництво. Розбудова сучасного громадського суспільства в нашій державі потребує залучення досвіду минулих поколінь у царині доброчинності, адже саме вона була і залишається ефективним інструментом у боротьбі з жебрацтвом, безпритульністю та злочинністю. Плідна робота інститутів суспільної філантропії та меценатства в теперішніх соціально-економічних і культурних умовах безпосередньо залежить від розв'язання цілого комплексу теоретичних проблем. Серед найбільш актуальних – відновлення як загальнодержавної, так і регіональної історії добродійницької діяльності. Саме завдяки використанню методологічного інструментарію історичної науки ми отримуємо можливість використати надбання минулого задля реформування та підвищення ефективності системи соціального захисту громадян нашої країни.

Окремі сюжети з історії благодійності в Таврійській губернії вивчаються кримознавцями з 1993 р. З-поміж науковців, що зверталися до розробок цієї проблеми, слід відзначити Н. В. Биковську, О. М. Бобкову, В. К. Катіну, А. Г. Кожекіна, М. В. Крилова, Г. Л. Круль, Г. А. Кулясову та ін. Незважаючи на те, що на сьогодні опубліковано понад десяток наукових статей, присвячених становленню й розвитку доброчинності у різних містах Кримського півострова, студії, які аналізують філантропію регіону в XIX – на початку XX ст. як сталі загальногубернське явище, в сучасній історіографії відсутні.

Мета дослідження – довести наявність у Криму та Північній Таврії системи громадської благодійності, як гнучкої, життєздатної структури, яка виступала в яко-

сті регулятиву суспільних відносин та сприяла ефективному вирішенню соціально-економічних проблем регіону за дорадянських часів.

1. ГЕНЕЗА ДОБРОЧИННОСТІ В ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Зародження інституту доброчинності в Таврійській губернії відноситься до першої третини XIX ст. Так, вже 8 жовтня 1802 р. було засновано місцевий приказ громадського піклування, до функцій якого належав матеріальна підтримка знедолених і медична допомога місцевому населенню. 1803 р. Таврійський приказ громадського піклування отримав початковий капітал у розмірі 53 550 крб., 15 000 крб. з цієї суми було надано царським урядом. Ці кошти дозволили відкрити 23 червня 1805 р. у невеликому кам'яному будинку лікарню «для бідних та незаможних громадян» на тридцять ліжок з невеликим відділенням, де розмістили осіб похилого віку. Щорічно поміч у цьому закладі отримували більш ніж сто п'ятдесят чоловіків та жінок [1, арк. 1–2 зв.]. Окрім того, організація сприяла колоністам під час виділення їм земельних ділянок; займалась опікою сиріт, безпритульних, підкидьків і дітей колоністів зі збіднілих родин; підтримувала неповнолітніх, батьки яких перебували у місцях позбавлення волі [2, арк. 1]. Установа також брала участь у подоланні наслідків стихійних лих, епідемій, займалася боротьбою з нашествиям сарани тощо [3, арк. 1–3 зв.].

Масштаби роботи місцевого приказу громадського піклування не могли охопити навіть всіх нужденних, які мешкали у великих населених пунктах, навіть не зважаючи на те, що рівень міського населення як на Кримському півострові, так і в північних повітах губернії в першій половині XIX ст. не перевищував 10%. У регіоні досить часто траплялися стихійні лиха, неврожаї, епідемії, тому потреба надавати різноманітні види підтримки в цей період відчувалася постійно. Це, в свою чергу, стимулювало зародження громадської благодійності, котра на перших порах проявлялася у вигляді різноманітних доброчинних акцій. Перший подібний захід відбувся у Сімферополі 1812 р. З початку 30-х рр. XIX ст. практика проведення зборів коштів стала регулярною. 1832 та 1833 рр. були проведені благодійні «гуляння» на користь найбідніших жителів міста. Однією з популярних форм проведення філантропічних заходів у XIX ст. були лотереї-алегрії. Так, наприклад, 29 березня 1847 р. за ініціативою губернатора В. І. Пестеля в губернському центрі відбулася лотерея, в якій розігрувалися речі, виготовлені жінками з Сімферополя та Феодосії. Виручені кошти роздали місцевим бідним [4].

1822 р. у губернському центрі відкривається перша в Таврійській губернії громадська доброчинна установа – Странноприймальний будинок О. С. Таранова-Белозорова, який призначався для опіки бідних і немічних обох статей, безпорадних престарілих, не розрізняючи національності чи походження. До закладу приймали дворян, осіб духовного звання, військових чинів, міщан, селян тощо. До середини XIX ст. він залишався чи не єдиним у Криму місцем, де знедолені отримували необхідні ліки, їжу та опіку, оскільки губернський приказ громадського піклування так і не зміг організувати ефективну допомогу всім постраждалим від хвороб та стихійних лих [5, с. 399]. Спроби побудувати в губернському центрі силами лише його мешканців на початку 30-х рр. XIX дитячий притулок також зазнали невдачі [6, арк. 30].

Поступовий соціально-економічний розвиток, інтенсивні етно-демографічні процеси в Таврійській губернії зумовили необхідність заснування громадських благодійних організацій ще в 30–40-х рр. XIX ст. Так, у травні 1849 р. до Міністерства внутрішніх справ надійшов лист від виконуючого обов'язків Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора П. І. Федорова, в якому він доповідав, що таврійський губернатор В. І. Пестель звернувся до нього з проханням подати статут Піклувальництва про бідних м. Сімферополя на затвердження до МВС. З середини 30-х рр. XIX в. спілка досить активно діяла у губернському центрі, однак не мала офіційного статусу [7]. Намагаючись уникнути закриття, її керівництво підготувало проект статуту, який було складено за зразком Харківського благодійного товариства. У документі, зокрема, зазначалося, що новостворене добродійне об'єднання буде прийнято під покровительство Великого князя Костянтина Миколайовича. Хоча проект користувався повною підтримкою П. І. Федорова, МВС відхилило його прохання, посилаючись на заборону Миколи I засновувати філантропічні товариства на користь бідних від 1848 р. [8, арк. 1–3]. Цей факт призвів до гальмування розвитку благодійного руху в Таврійській губернії, а також сприяв остаточному затвердженню родових та національних форм взаємодопомоги серед місцевого населення краю протягом 40–50-х рр. XIX ст.

За умов посередніх темпів розвитку промисловості та містобудівництва як у Криму, так і в Північній Таврії у першій половині XIX ст., а також через пасивність місцевого дворянського стану в соціальній сфері, філантропія в Таврійській губернії у цей час переживала досить тривалий та складний період інституалізації. Характерною ознакою добродійності за часів правління Олександра I та Миколи I була певна спорадичність і непослідовність дій подвижників добродійності обумовлена відсутністю зваженого державного курсу у цій сфері та незрілістю громадської свідомості серед представників місцевої еліти.

2. ГРОМАДСЬКА БЛАГОДІЙНІСТЬ ЯК РЕГУЛЯТИВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Об'єктивні передумови для перетворення благодійності на один з ключових регуляторів суспільних відносин у Таврійській губернії остаточно склалися лише в 60–70-х рр. XIX ст. Кримська війна довела, що російська державна машина Миколи I, заснована на бюрократичних засадах, є не життєздатною системою, і не відповідає викликам свого часу. Масштаби допомоги постраждалим від бойових дій регіонам були незадовільні, особливо гостро це відчувалася у найбільш зруйнованому регіоні імперії, Кримському півострові. За таких складних економічних і політичних обставин необхідність докорінно змінити систему соціального захисту та надати можливість розвитку громадській добродійності стала нагальною. Переможена держава була не в змозі надати гідну матеріальну й моральну допомогу ветеранам, інвалідам, знедоленим і сиротам, значна доля яких знаходилася на теренах Таврійської губернії [9].

Початок правління Олександра II ознаменувався створенням ґрунтового законодавства щодо функціонування благодійних організацій та закладів Російської імперії [10, с. 154–155]. З середини 60-х рр. XIX ст. в Таврійській губернії розпочалися «Великі реформи», розгорнулися урбанізаційні процеси та активізація капіталіс-

тичних відносин [11, с. 163–164]. Ці явища зумовили залучення до добродійного руху нових верств населення: промисловців, купецтва та міської інтелігенції. Після того, як громадська добродійність отримала міцне підґрунтя у вигляді змістовної законодавчої бази й заможних фінансових установ (губернського та повітових земств, приватних банків, кредитних товариств) розпочинається її стрімке розгортання в усіх повітах краю.

Після подолання наслідків Кримської війни та реалізації комплексу реформ, благодійність поступово займає чільне місце серед регулятивів відносин між заможними та збіднілими верствами населення. Серед ключових причин, що обумовили зростання значущості філантропії у громадському житті регіону, відзначимо наступні:

- швидкі темпи пауперизації населення після земельної реформи та промислового перевороту. Це явище стало наслідком інтенсивної урбанізації, котра охопила як Крим, так і Північну Таврію в останній третині XIX в. Безземельні селяни, які залишали власні домівки в пошуках роботи на відкритих у містах промислових підприємствах, у більшості випадків не мали коштів для наймання житла, утримання родини, тому перебували у дуже скрутних умовах;

- масова безпритульність, наявність колосальної кількості інвалідів, сиріт та знедолених після закінчення Східної війни, які потребували негайної опіки, матеріальної підтримки та лікування;

- активізація міграційних процесів у Таврійській губернії в середині XIX ст. З одного боку, в цей час спостерігався масовий відтік кримськотатарського населення до Туреччини (півострів залишили більш ніж 140 000 осіб), з іншого – 1860 р. розпочинається новий етап колонізації південноукраїнських територій [12, с. 206–210]. Уряд майже не виплачував грошову допомогу переселенцям, і ті, в свою чергу, змушені були повертатись назад або шукати заробіток у містах [13, с. 102].

За таких важких економічних обставин, коли царський уряд практично повністю самоусунувся зі сфери опіки, лише активна позиція громадських діячів і філантропів дозволяла збалансувати суспільні відношення між представниками різних соціальних груп та попередити стрімке майнове розшарування та радикалізацію населення Таврійської губернії. Після ліквідації місцевого приказу громадського піклування та заснування губернського й повітових земств, опікування мешканців краю було розподілено між численними благодійними товариствами та установами різних типів (богадільнями та притулками).

Головною функцією суспільної добродійності в Криму та Північній Таврії був соціальних захист місцевих жителів. Вирішальне значення в її виконанні мала робота філантропічних об'єднань загального типу, що функціонували в усіх без виключення повітових центрах регіону. Саме ці товариства забезпечували населення грошовою допомогою, білизною, одежею та взуттям, паливом та продуктами харчування; розміщали осіб похилого віку в лікарнях і богадільнях; організовували притулки, нічліжні будинки для людей без постійного місця проживання тощо [14, с. 3–5].

Найбільш заможними спілками регіону були Сімферопольське та Ялтинське благодійні товариства, засновані наприкінці 60-х рр. XIX в. Утворивши протягом 70–90-х рр. XIX ст. мережу навчальних і піклувальних закладів різного профілю, вони ефективно та оперативно надавали знедоленим необхідну поміч. Так, за раху-

нок коштів Ялтинського благодійного товариства утримувались наступні установи: дитячий притулок, дитячий денний притулок «Ясла», нічліжний притулок для робітників та безпритульних, притулок для родичів ім. С. Ф. Штангеевої та П. К. Смірнова, пансіон для хворих на туберкульоз «Яузлар» [15, с. 3–7]. Сімферопольському благодійному товариству підпорядковувались жіноча та чоловіча недільні школи, нічліжний будинок для безпритульних робітників «Боржомка», притулок «Ясла» для дітей незаможних батьків [16, с. 3–8]. Окрім того, досить продуктивно діяли Керченське жіноче благодійне товариство та Феодосійське благодійне товариство [17, с. 3–5], які ініціювали створення богаділень та притулків відповідно у Керч-Єнікальському градоначальстві та Феодосії [18, с. 3–7].

Незважаючи на міцні позиції в системі громадської доброчинності, філантропічні спілки загального типу були не в змозі охопити своєю допомогою всю масу нужденного населення краю. З-поміж усіх благодійних товариств, наявних у Таврійській губернії на рубежі XIX – XX ст., головний тягар з підтримки зубожілих несли також організації, що надавали допомогу за етнічною та конфесійною ознакою. Національні та релігійні спільноти регіону (вірмени, греки, євреї, караїми, кримчаки, кримські татари) утворили більш ніж сімдесят різноманітних доброчинних об'єднань [19, с. 277]. Таке вражаюче число пояснюється як етнічним розмаїттям краю, так і спрощенням законодавства щодо заснування філантропічних товариств, яке відбулося за часів правління Миколи II.

Благодійні спілки цього типу не завжди відзначалися високою чисельністю чи великими обсягами доброчинних капіталів, однак коефіцієнт їх корисної дії був одним з найбільших, оскільки саме вони надавали адресну допомогу співвітчизникам, котрі опинилися у скруті. Організації, які надавали кошти за етноконфесійною приналежністю, діяли в усіх містах Таврійської губернії і навіть у деяких селищах [20, с. 2]. Наявність розгалуженої мережі подібних об'єднань дозволяла заможним представникам національних спільнот повсякчасно підтримувати своїх одноплемінників. Так, наприклад, відомий караїмський меценат, міський євпаторійський голова Семен Езрович Дуван (1870–1957) входив до складу караїмських та вірменських доброчинних товариств Євпаторії та Сімферополя. Представники інших заможних родин Криму (Месаксуді, Пампулови та ін.) також зробили помітний внесок у розвиток благодійництва [21, с. 93–96]. Таким чином, багаті євреї, греки, караїми, кримські татари, усвідомлюючи необхідність створення гармонічного та безконфліктного суспільства, зуміли налагодити механізм перерозподілу матеріальних благ на користь незаможних верств населення. Це не тільки забезпечувало їх повагою та підтримкою місцевих жителів, а й дозволяло збалансовувати громадські відносини, уникати ескалації напруги у суспільстві [22, с. 154–155].

Не менш важливу роль у формуванні дієвих інструментів соціального захисту зіграли доброчинні установи Таврійської губернії. Розгортання мережі філантропічних закладів тривало майже століття: першу установу було засновано 1822 р. (Странноприймальний будинок О. С. Таранова-Белозьорова), останню – вже за часів Громадянської війни (притулок імені генерала Врангеля в м. Керч) [23].

Вирішальне значення у формуванні системи дитячого піклування належить Відомству установ імператриці Марії. Саме під його кураторством перебували: дитячий

притулок ім. гр. А. М. Адлерберг (засн. 1855 р.), сирітський будинок ім. А. Я. Фабра (засн. 1864 р.), Маріїнського дитячого притулку (засн. 1873 р.), дитячий притулок м. Бердянськ (1901 р.), «береговий» притулок у м. Севастополь (засн. 1903 р.), притулок-корабель ім. цесаревича Олексія у м. Севастополь (засн. 1908 р.) [24, с. 60–69]. Крім того, на території Кримського півострова функціонували притулок для малолітніх злочинців (засн. 1890 р.) [25, с. 3], притулок для підкидьків Таврійського губернського земства (засн. 1867 р.) [26], а також близько десятка денних притулків, які за принципами роботи були близькими до сучасних дитячих садків.

Наявність великої кількості сирітських будинків свідчить про те, що громадськість Таврійської губернії приділяла досить багато уваги проблемам захисту і виховання молодого покоління. У всіх зазначених закладах неповнолітні отримували не тільки одягу, харчування, медичний допомогу, але й середню освіту, професійні навички. Завдяки цьому, випускники дитячих притулків мали можливість гідно працевлаштуватися, а це, в свою чергу, являло собою ефективну профілактичну міру проти зростання підліткової злочинності. Діяльність усіх цих різних за профілем установ знижувала рівень дитячої смертності, попереджала розповсюдження інфекційних захворювань серед немовлят і підлітків. Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. громадськості краю вдавалося успішно протидіяти зростанню дитячої безпритульності. Кінцевим результатом таких мір був низький рівень пауперизації місцевого населення.

Благодійні заклади допомоги дорослим жителям Криму та Північної Таврії були одним з ключових елементів загальногубернської системи громадського піклування. З-поміж установ, що займали чільне місце в цій системі, окрім вищезгаданого Странноприймального будинку О. С. Таранова-Белозьорова, відзначимо Єврейську богадільню і лікарню у м. Сімферополь (засн. 1854 р.) [27, арк. 1], «Павловську» богадільню у м. Бердянськ (засн. 1870 р.) [28, арк. 2–3], притулок для престарілих та калік у селищі Кізіяр Мелітопольського повіту (засн. 1891 р.) [29, арк. 1, 6], богадільню купця А. А. Золотарьова у м. Керч (засн. 1893 р.) [30], а також богадільню ім. Е. І. Дувана (засн. 1911 р.) [31 с. 127–128.] та «Ярдим» ім. Акбіке Шапшал (засн. 1917 р.) у м. Євпаторія [32, с. 20]. До того ж, практично у кожному місті краю діяли нічліжні притулки, послугами яких користувались сезонні робітники [33, арк. 2–8]. Опіка в цих установах охоплювала досить широкий прошарок населення: престарілих, ветеранів війн, калік, безпритульних, безробітних тощо. Всі опікувані отримували необхідні ліки, харчування, білизну, одягу, а також могли вдовольняти духовні потреби у невеликих бібліотеках, що існували при будинках для престарілих і безпритульних.

Порівнюючи кількість установ, що надавали поміч дорослому населенню, та дитячий притулків Таврійської губернії, ми спостерігаємо значну перевагу на користь останніх. Так, лише у Сімферопольському повіті функціонувало чотири «дитячі» добродійні установи різного профілю. Кількість місць у закладах допомоги неповнолітнім також перевищувала аналогічний показник серед богаділень краю. Все це свідчить про те, що громади міст Криму та Північної Таврії приділяли більше уваги проблемам знедолених сиріт, підкидьків та безпритульних. Таке ставлення городян було обумовлено намаганням знизити рівень смертності та захворюваності

серед покинутих дітей, виховати з них порядних громадян, ізолювати їх від криміногенного середовища. Кінцевий результатом такої діяльності була як протидія зростанню злочинності в містах краю, так і розповсюдження освіти серед знедолених дітей, соціальна реабілітація малолітніх злочинців.

Другою важливою функцією громадської благодійності в Таврійській губернії, після соціального захисту населення, була профілактика і боротьба з недугами суспільства: професійним жебрацтвом, безграмотністю, підліткової та злочинністю. Основний тягар із попередження цих проблем взяли на себе філантропічні спілки. Так, боротьба з жебраками, була одним з провідних напрямків діяльності практично всіх добродійних об'єднань, оскільки прошаки, отримуючи грошову допомогу, тим самим не рідко позбавляли її родин, що дійсно потребували підтримки. Найбільш поширеним методом боротьби з цим явищем було створення благодійними організаціями дільничних піклувальництв. Ялтинське благодійне товариство на початку 90-х рр. XIX ст. розділило місто на декілька дільниць. Кожен нужденний, звертаючись до спілки за допомогою, направлявся до дільничного піклувальника, який збирав інформацію про добробут цієї особи. Після цього піклувальник складав «довідковий листок», котрий містив у собі відомості про стан справ незаможного, що претендував на матеріальну поміч від товариства. Цей документ служив підґрунтям при визначенні обсягів і тривалості надання матеріальної підтримки [34]. Аналогічна методика використовувалася подвижниками філантропії в Керчі, Севастополі та інших містах Криму.

Інший спосіб попередження жебрацтва на початку XX в. запропонували представники Сімферопольського єврейського благодійного товариства. Вони вирішили вести боротьбу з професійним жебрацтвом більш організовано та ретельно. Волонтери організації розповсюджували серед знедолених спеціальні купони, які обмінювалися на гроші у касі об'єднання. Однак, ця передова для того часу ініціатива не отримала підтримки серед зубожілих міста, тому що процедура отримання коштів була досить бюрократичною [35]. Ще однією важливою мірою, спрямованою на профілактику жебрацтва серед інвалідів краю, була трудова допомога. Так, з початку XX ст. у Сімферополі діяло Товариство трудової допомоги глухонімим, яке утримувало школу для дітей-інвалідів. Ця організація надавала можливість глухонімим дорослим та неповнолітнім оволодіти грамотою та ремеслами, а також працевлаштуватися за фахом у майстернях міста [36, с. 2–4].

Незаможне населення не завжди підтримувало ініціативи благодійників, тим не менш, ми можемо стверджувати, що їм вдавалося виявляти та попереджати спроби отримання коштів особами, котрі не мали на це реальних підстав. Таким чином, впровадження подібних заходів дозволяло надавати адресну допомогу саме тим родинам, які перебували за межею бідності.

Благодійництво також було спрямоване на подолання неграмотності серед незаможних груп населення Таврійської губернії. 1878 р. кількість осіб, що не вміли писати і читати, складала в регіоні 79,8%. За двадцять років цю цифру було скорочено до 46,6% [37, с. XVIII]. Помітну роль у подоланні низького рівня писемності зіграли спілки, що підтримували учнів, дітей-сиріт та безпритульних Криму та Північної Таврії. Процес формування благодійних товариств, які надавали допомогу знедоленим учням

досліджуваного регіону, розпочався на початку 80-х рр. XIX ст. і тривав до початку Громадянської війни. Головними напрямками діяльності цих добродійних організацій були: щомісячна сплата за навчання незаможних школярів; видача грошової допомоги для отримання освіти; надання безкоштовного помешкання учням, котрі не мали можливості винаймати житло; надання продуктів харчування, одяжі, учбових посібників; безкоштовний медичний нагляд; сприяння у пошуках прибуткових занять нужденним школярам [38, с. 46]. Серед найбільш відомих організацій цього типу назовемо Товариство допомоги малозабезпеченим учням Константинівського реального училища (м. Севастополь) [39, арк. 1], Товариство допомоги нужденним учням Сімферопольської чоловічої гімназії [40], Товариство допомоги нужденним учням Ялтинського міського чотирьохкласного училища ім. М. В. Гоголя [41] та ін. Загальна кількість організацій, що надавали матеріальну підтримку неповнолітнім Криму та Північної Таврії, перевищувала три десятки об'єднань.

Активність філантропічних спілок, котрі організували безкоштовне навчання дітям та підліткам, відкривали недільні школи, не лише сприяла підвищенню грамотності, а й стимулювала міжстанову мобільність. Сироти та діти моряків, робочих, селян, дрібних чиновників отримували можливість здобути повну середню освіту й оволодіти різноманітними професійними навичками, що дозволяло їм у майбутньому зробити успішну фахову кар'єру. Найбільш талановиті учні з незаможних родин могли розраховувати на продовження освіти у вищих навчальних закладах Російської імперії. Саме діяльність громадських добродійних установ дозволяла сумлінним й обдарованим дітям переходити з нижчих соціальних страт до вищих. Освічені діти селян та робітників, котрі займали посади вчителів та службовців, своєю сумлінною працею повертали суспільству борг. Це також сприяло поліпшенню стосунків між різними верствами населення та згладжувало майнову нерівність.

Серед заходів спрямованих на підвищення рівня писемності населення Таврійської губернії слід відзначити народні читання. Провідна роль у реалізації таких акцій належала Сімферопольському благодійному товариству. Міністерство народної освіти ініціювало впровадження читань як «дешевий та загальнодоступний засіб народної освіти». 1872 р. сформувалася спеціальна комісія для організації народних читань у різних містах Російської імперії. 21 грудня 1876 р. були оприлюднені правила «Про устрій народних читань». У губернському центрі ця ідея знайшла підтримку вчителів, котрі переслідували просвітянські цілі. Сімферопольське благодійне товариство, отримавши 8 лютого 1884 р. дозвіл на проведення подібних акцій, взяло на себе організаційні та фінансові питання. Народні читання були відкриті 11 березня 1884 р. єпископом Таврійським та Сімферопольським Гермогеном у будинку, де розміщувалася жіноча гімназія. Протягом декількох годин на цих заходах читалися праці з богословської, історичної та природознавчої тематики, а також твори М. В. Гоголя, О. С. Пушкіна, Л. М. Толстого й інших відомих авторів. В подальшому читання періодично проводилися в Сімферополі до 1905 р. [42, с. 40].

Як бачимо, громадські добродійні спілки Таврійської губернії з кінця XIX ст. реалізували комплекс заходів (підтримка знедолених учнів, відкриття недільних шкіл, проведення публічних читань), спрямованих на підвищення освітнього рівня місцевого населення. Зниження в регіоні рівня безграмотності на 33% свідчать про

високий рівень їх ефективності. Вдала просвітня діяльність стимулювала соціальну мобільність місцевих жителів, оскільки освічені чоловіки та жінки отримували шанс знайти добре оплачувану роботу і перспективу отримати підвищення.

Однією з визначних функцій філантропії в Криму та Північній Таврії в останній третині XIX ст. була профілактика дорослої та підліткової злочинності. Щоб запобігти криміналізації пауперизованих прошарків суспільства благодійні товариства розробили комплекс мір спрямованих на запобігання і попередження правопорушень. Найбільш ефективно у цій сфері діяли об'єднання, що займалися кураторством осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Так, наприклад, з 1909 р. у Севастополі діяла організація «Патронат», яка підтримувала родини ув'язнених та засланих. Активісти спілки відвідували рецидивістів та осіб, які бажали встати на шлях виправлення, проводячи з ними виховні бесіди та допомагаючи матеріально [43, с. 3–4]. Окрім товариства «Патронат» та православних піклувальництв, що діяли при тюрмах [44, с. 1–2], на території регіону існували Таврійський губернський в'язничний опікунський комітет, Керченський міський в'язничний опікунський комітет, а також Комітет допомоги звільненим політичним в'язням в Ялті. Всі ці структури сприяли працевлаштуванню колишніх осуджених, допомагали адаптуватися після звільнення тощо. Однак, слід зазначити, що в'язничні опікунські комітети наприкінці XIX ст. відійшли від філантропічної діяльності, перетворившись на органи адміністративного надзору за особами, що були звільнені з в'язниць. Як наслідок, головний тягар з реабілітації колишніх в'язнів взяли на себе саме благодійні товариства.

Наявність у Таврійській губернії понад ста тридцяти добродійних об'єднань різних типів та більш ніж десятка різнопрофільних притулків та богаділень дозволяла знижувати рівень напруги в суспільстві. В тих випадках, коли ситуація в країні загострювалась через війни, стихійні лиха, епідемії, економічні спади, громадськість краю виступала як згуртована сила, що швидко та ефективно протидіяла кризовим ситуаціям. Так, наприклад, після початку Першої світової війни практично у кожному крупному місті Криму та Північної Таврії були утворені тимчасові комітети, котрі займалися збором коштів на користь родин вояків, полонених, біженців. Лише в Ялті протягом 1914–1916 рр. сформувались наступні об'єднання: Тимчасовий комітет з надання допомоги на Південному березі Криму хворим і пораненим [45]; Комітет, організований Ялтинським сімейним кружком відставних офіцерів, для надання допомоги руським воїнам, що знаходилися в Австро-угорському полоні [46]; Комітет Ялтинського земства з надання допомоги родинам запасних і ратників ополчення [47]. Крім того, по всій губернії на користь сімей, що втратили годувальників, біженців та сиріт регулярно проводились благодійні акції, лотереї тощо [48]. В Ялті та Євпаторії були створені притулки для сиріт, чиї батьки загинули на фронті, а також санаторії та шпиталі для поранених та хворих вояків та їх дітей [24, с. 64–67].

Така широкомасштабна добродійна діяльність дозволяла стримувати невдоволеність пауперизованих верств населення царською владою. Як наслідок, до кінця 1917 р. ситуація в регіоні залишалася стабільною, незважаючи на важке економічне становище. Лише після двох революцій у Петрограді, коли центральна влада в країні була повалена, більшовики здійснили спробу перевороту в Криму на початку 1918 р. Протягом 1918–1920 рр. система громадської благодійності в умовах Грома-

дянської війни та іноземної інтервенції зазнала занепаду. Після остаточного встановлення радянської влади на території півострова 1920 р. громадська філантропія, як окреме соціокультурне явище, була викреслена з суспільного життя.

ВИСНОВОК

Таким чином, ми можемо стверджувати, що в XIX – на початку XX ст. регуляція суспільних відносин між різними прошарками населення в Таврійській губернії відбувалася саме за рахунок громадської доброчинності. Відсутність зваженої політики царського уряду в сфері опіки та підтримки громадян Російської держави й численні соціально-економічні проблеми, які загострилися в Криму та Північній Таврії у другій половині XIX ст., призвели до розгортання місцевого філантропічного руху. Кульмінація його розвитку прийшла на період правління Миколи II. З 1894 по 1914 рр. в регіоні виникло понад 65% від загальної кількості заснованих благодійних товариств, у різних повітах були збудовані дитячі притулки та богадільні. Саме в цей час філантропія виконувала такі важливі функції як: соціальний захист місцевих жителів; профілактика професійного жебрацтва, дорослої та підліткової злочинності; підвищення рівня освіти та соціальної мобільності місцевого населення; зниження рівня напруги у суспільстві. Їх успішна реалізація сприяла гармонізації стосунків як між представниками різних класів, так і між різними етноконфесійними групами, що мешкали на теренах регіону. Розмаїття форм і методів боротьби з соціальними недугами, які охоплювали всі нужденні категорії населення, було важливим підґрунтям економічного та культурного розвитку Таврійської губернії за дорадянських часів.

Список літератури

1. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК), ф. 115, оп. 1, спр. 12, арк. 1–892.
2. Там само, спр. 2174, арк. 1–20.
3. Там само, спр. 386., арк. 1–64.
4. [Домбровский Ф. М.] Лотерея в пользу бедных в Симферополе / Ф. М. Домбровский // Одесский вестник. – 1847. – 16 апр. изд. под псевд. : Д-ский Ф.
5. Маркевич А. І. З культурної минувшини Криму XIX ст. : короткі нариси / А. І. Маркевич // Непомнящий А. А. Арсеній Маркевич : страницы истории крымоведения / А. А. Непомнящий. – Симферополь : Бизнес-Информ, 2005. – С. 337–414. – (Серия «Биобиблиография крымоведения» ; вып. 3).
6. ДААРК, ф. 26, оп. 1, спр. 5939, арк. 1–35.
7. Отчет Симферопольского благотворительного комитета // Таврический губернский ведомости. – 1842. – 11 февр.
8. Російській державний історичний архів (далі – РДІА), ф. 1287, оп. 13, спр. 675, арк. 1–3.
9. Кавалерист. Больные и раненые в прошлую войну / Кавалерист // Русский инвалид. – 1858. – 22 июня.
10. Соколов А. Р. Российская благотворительность в XVIII – XIX веках (к вопросу о периодизации и понятийном аппарате) / А. Р. Соколов // Отечественная история. – 2003. – № 6. – С. 147–158.
11. Дружинина Е. И. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825–1860 гг. / Е. И. Дружинина. – М. : Наука, 1981. – 215 с.
12. Сергеев А. А. Уход Таврических ногайцев в Турцию в 1860 г. / А. А. Сергеев // ИТУАК. – 1913. – № 49. – С. 178–222.
13. Бойко Я. В. Заселение Южной Украины 1860–1890 гг. : ист.-эконом. иссл. / Я. В. Бойко. – Черкассы : Сіяч, 1993. – 254 с.
14. Устав Благотворительного общества города Симферополя. – Симферополь, 1892. – 16 с.

15. Отчет правления Ялтинского благотворительного общества, состоящего под Августейшим покровительством ея имп. высочества Великой княгини Ксении Александровны, за 1912 год. – Ялта, 1913. – 102 с.
16. Отчет главного правления Симферопольского благотворительного общества за 1908 год. – Симферополь, 1909. – 40 с.
17. Отчет о деятельности Керченского женского благотворительного общества состоящего под покровительством ея имп. высочества Великого князя Павла Александровича за 1907 год. – Керчь, 1908. – 23 с.
18. Отчет Феодосийского благотворительного общества за 1908 год. – Феодосия, 1910. – 30 с.
19. Савочка А. М. Етноконфесійні благодійні товариства Таврійської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) / А. М. Савочка // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / Ін-т історії України НАН України. – 2010. – Випуск 17. – С. 271–279.
20. Устав Общества для пособия бедным татарам деревни Корбеклы Ялтинского уезда. – Симферополь, 1908. – 23 с.
21. Савочка А. М. З історії діяльності кримських меценатів / А. М. Савочка // Меценати та їх роль в розвитку науки, освіти і культури Придніпров'я / Історія і культура Придніпров'я : невідомі та маловідомі сторінки. – Дніпропетровськ, 2007. – Вип. 4. – С. 91–98.
22. Савочка А. М. Благодійність у Таврійській губернії : пошук громадської злагоди чи спроба вирішення приватних питань? / А. М. Савочка // Література та культура Полісся / Ніженський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2009. – Вип. 48 : регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях. – С. 150–157.
23. П-й С. Гулянье в пользу приюта имени генерала Врангеля / П-й С. // Русское дело. – 1920. – 10 июля.
24. Отчет по командировке старшаго помощника начальника отделения канцелярии Совета министров Н. К. Ди-Сеньи в Бессарабскую, Волынскую, Киевскую, Могилевскую, Полтавскую, Таврическую, Харьковскую и Херсонскую губернии и Терскую область для ознакомления с деятельностью некоторых учреждений, получающих от Романовского комитета пособия на дело призрения крестьянских сирот и детей воинов. – Пг., 1916. – 115 с.
25. Отчет правления Симферопольского общества исправительных приютов за 1882–1883 год (1-й отчетный год действия Общества). – Симферополь, 1884. – 49 с.
26. Янчевский Н. И. Таврический земский приют / Н. И. Янчевский // Вестник Таврического земства. – 1904. – № 22/23. – С. 65–89.
27. РДІА, ф. 1287, оп. 13, спр. 889, арк. 1–25.
28. Там само, оп. 14, спр. 1063, арк. 1–30.
29. Там само, оп. 15, спр. 1164, арк. 1–18.
30. К. Л. Керченская Андрея Золотарёва богадельня / К. Л. // Крым. – 1894. – 13 февр.
31. Открытие богадельни имени Э. И. Дувана // Караимская жизнь. – 1911. – Кн. 5/6. – С. 127–128.
32. Прохоров Д. А. История развития благотворительности в караимских общинах Таврической губернии в XIX – начале XX века (по документам Государственного архива в АР Крым) / Д. А. Прохоров, А. В. Прохорова // Караимика. – 2010. – Вып. 14. – С. 14–24.
33. ДААРК, ф. 27, оп. 12, спр. 10005, арк. 1–18.
34. А. Д. Ялтинское благотворительное общество / А. Д. // Крым. – 1893. – 5 сент.
35. Упорядочивание дела благотворительности // Крым. – 1902. – 16 июня.
36. Отчет за 1914 год правления Обществом трудовой помощи глухонемым, находившееся в ведении попечительства о трудовой помощи, состоящего под августейшим покровительством ея императорского величества Александры Федоровны. – Симферополь, 1915. – 22 с.
37. Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 года. Кн. 41 : краткий обзор цифровых данных по Таврической губернии. – СПб., 1904. – С. IV–XVIII.
38. Сейко Н. А. Добродійність у сфері освіти України (XIX – поч. XX сторіччя) : київський учбовий округ / Н. А. Сейко. – Житомир : вид-во Житомирського держ. ун-та ім. І. Франка, 2006. – 448 с.
39. Устав Симферопольского общества вспомоществования ученикам Симферопольской гимназии. – Симферополь, 1880. – 15 с.
40. Державний архів міста Севастополь, ф. 164, оп. 5, спр. 2, арк. 1–7.

41. Отчет правления Общества вспомоществования нуждающимся учащимся Ялтинского городского 4-х классного Гоголевского училища за первый отчетный год. – Ялта, 1904. – 16 с.
42. Отчет Симферопольского благотворительного общества за 1884 год. – Симферополь, 1885. – 41 с.
43. Отчет по приходу и расходу сумм Общества покровительства лицам, освобожденным из мест заключения Севастопольского градоначальства «Патронат» за 1911–1914 гг. – Севастополь, 1914. – 56 с.
44. Устав Попечительства при Св. Петровской церкви Симферопольской губернской тюрьмы. – Симферополь, 1913. – 9 с.
45. Отчет временного комитета по оказанию на Южном берегу Крыма больным и раненым в действующей армии. – Ялта, 1915. – 13 с.
46. Отчет деятельности комитета, организованного Ялтинским семейным кружком отставных офицеров для оказания помощи нашим воинам, находящимся в Австро-венгерском плену. – Ялта, 1916. – 20 с.
47. Отчет комитета Ялтинского земства по оказанию помощи семьям запасных и ратников ополчения, призванных на войну за 1914 год. – Ялта, 1915. – 24 с.
48. Гвоздева В. Н. Помощь раненым и их семьям / В. Н. Гвоздева // Крымский вестник. – 1915. – 31 мая.

Савочка А. Н. Общественная благотворительность как регулятив социальных взаимоотношений в Таврической губернии (XIX – начало XX вв.) / А. Н. Савочка // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2011. – Т. 24 (63), № 1 : спецвыпуск «История Украины». – С. 127–138.

Проанализирована роль общественной благотворительности в деле регуляции социальных взаимоотношений в Таврической губернии в течение XIX – в начале XX вв. Доказано, что филантропия в исследуемом регионе способствовала улучшению уровня социальной защиты, предупреждала распространение профессионального нищенства, повышала уровень образования и социальной мобильности местного населения, а также содействовала снижению напряженности в обществе. Установлено, что благотворительность была одним из ключевых факторов гармонизации межэтнических и межклассовых взаимосвязей в Крыму и Северной Таврии в досоветский период.

Ключевые слова: благотворительность, Таврическая губерния, социальная мобильность.

Savochka A. N. Public charity as regulator of social interrelations in the Taurida province during 19 – beginning of 20th century / A. N. Savochka // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Science. – 2011. – Vol. 24 (63), No 1 : “History of Ukraine”. – P. 127–138.

The article is devoted to the analysis of the role of public charity in regulation of social interrelations in the Taurida province during 19 – beginning of 20th century. It was explored that philanthropy in this region had promoted level of social protection, had alerted spreading of professional begging, had raised level of education and social mobility of local civilians and had assisted in case of lowering tensivity in the society. It was discovered that public charity had been playing significant role in case of harmonization interethnic and interclass relationships in the Crimea and North Tauria during imperial period.

Key words: charity, Taurida province, social mobility.

Поступила в редакцию 01.02.2011 г.